

## SISTEM BREZPLAČNE PRAVNE POMOČI V NEMČIJI PRED NOVIMI IZZIVI

**Marco Gogolin: Die Deutsche Prozesskostenhilfe im Umbruch, Anforderungen und Bedürfnisse einer modernen Rechtshilfe unter Einordnung sozialer und gesellschaftlicher Entwicklungen und Einbeziehung aktueller europäischer und internationaler Rechtsentwicklungen, Duncker & Humblot, Berlin, 2015, 435 strani.**

Leta 2015 je pri nemški založbi Duncker & Humblot iz Berlina izšla knjiga, ki obravnava spremembo sistema brezplačne pravne pomoči. V ta sistem je bilo treba tudi v Nemčiji, predvsem zaradi finančne krize, vnesti nekatere spremembe. Avtor obravnava vprašanje moderne ureditve brezplačne pravne pomoči v pravnem postopku, zlasti glede na varčevalne predloge nove ureditve. V ospredje postavi predvsem posledice za tiste, ki uveljavljajo pravno varstvo pred sodišči – prosilce. Posebej prizadete so po avtorjevem mnenju ženske, saj naj bi imele primerjalno gledano še vedno precej nižje dohodke in premoženje.

Avtor Marco Gogolin, rojen leta 1980, je za knjižno izdajo v bistvu priredil svojo doktorsko disertacijo, s katero je pod mentorstvom prof. dr. Martina Schwaba doktoriral na Univerzi v Berlinu.

Delo je razdeljeno na sedem poglavij.

V prvem poglavju (*Einführung in Thema und Aufbau der Arbeit*, str. 23–36) najdemo uvodne navedbe in predstavitev zgradbe celotnega dela. Avtor spomni na temeljno resnico, da so postopki pred sodišči prej ko slej potrebni za procesnopravno uveljavitev določenih materialnopravnih položajev, pri čemer je sodnim postopkom skupno to, da je uveljavljanje zahtevkov v njih povezano z visokimi stroški – sodnimi taksami, stroški za odvetnika, drugimi stroški. Zato vse to za tistega, ki želi uveljavljati pravico v sodnem postopku, pomeni neke vrste zid pred dostopom do sodišča. Težava v tem smislu je po mnenju avtorja v tem, da vsi državljani ne razpolagajo z zadostnimi dohodki, premoženjem ali drugimi viri, s katerimi bi to oviro odpravili. V demokratični državi pa za to, da se na prisilni način uveljavi pravica, ni druge možnosti kot sodni postopek, saj ne sme nihče vzeti pravice v svoje roke. Prav zato je država dol-

žna sodstvo urediti na ustrezen način (str. 24). Če naj pravni sistem temelji na načelu enakopravnosti (enakosti), kot z načelom socialne države zahteva tudi ustava, je treba izenačiti tiste, ki nimajo sredstev, s tistimi, ki jih imajo. Avtor tako navaja, da je brezplačna pravna pomoč neke vrste pomoč v posebnem življenjskem položaju (*Hilfe in besonderer Lebenslage*), da gre za posebno obliko pomoči (*Sozialhilfe im Recht*), za del državne skrbi za obstanek (*Teil der staatlichen Daseinfürsorge*, str. 25). Po njegovem mnenju brezplačna pravna pomoč ni ne miloščina ne privilegij državljanov, temveč gre za zahtevek državljanov zoper državo (*Anspruch des Bürgers gegen den Staat*, str. 26). Izraz moderne socialne države tako naj ne bi bil samo obsežno oblikovan sistem socialnega varstva, temveč predvsem splošna udeležba državljanov pri državnih storitvah. V to razpravo avtor vključuje težnje po razbremenitvi »sodne« države (*Verschönlung des Justizstaates*). Gre za predloge, naslovljene na celotno državo in družbo, v skladu s katerimi naj bi se država razbremenila številnih pristojnosti in se vrnila k svojim temeljnim nalogam, postala naj bi restriktivni *Leviatan* (str. 27). Avtor navaja, da so se te ideje pojavile že v času Reagana v Združenih državah Amerike ter Teacherjeve v Veliki Britaniji pod vplivom idej ekonomskega liberalista Hayeka. Logiko primarno pravno-političnega je začela zamenjevati ideja primarno ekonomsko racionalnega. Z zakonodajnimi spremembami pod tem vplivom naj bi Nemčija na področju brezplačne pravne pomoči letno privarčevala 100 milijonov evrov. Po avtorjevih navedbah imajo podobne cilje tudi druge države, npr. Anglija in Wales, ki naj bi privarčevala 400 milijonov evrov, Avstralija npr. 40 milijonov evrov itd. Avtor ugotavlja, da so v tem času sistemi brezplačne pravne pomoči povsod po svetu na razpotju (str. 29). Finančni položaj državnega proračuna tudi sodstvo sili k nerazumnemu varčevanju, pravno politiko »dirigira« finančna politika (str. 29). Avtor pri tem spomni na besede nekdanje ministrice za pravosodje Zypries, po katerih »se nihče ne bi smel odreči svoji pravici zaradi finančne stiske«. Nobena pravica ne bi smela biti odvisna od denarja, nadaljuje avtor (str. 31). Brezplačno pravno pomoč Gogolin označuje za enega temeljnih elementov moderne pravne države – pravna država pa je predpostavka za svobodo, mir in socialno pravičnost (str. 31). Brezplačna pravna pomoč po avtorjevem mnenju naj ne bo pojmovana kot karitativna dejavnost, temveč bolj kot sredstvo za udeležbo v pravnem življenju ter pravni kulturi. Po teh navedbah avtor predstavi predmet svojega dela (str. 32–36). Predvsem primerja tradicijo brezplačne pravne pomoči s perspektivami moderne pomoči v luči zakonskih predlogov, ki gredo v smeri omejevanja te pravice (t. i. *Prozesskostenhilfebegrenzungsgesetzes*). Pri tem se omejuje na civilnoprocesne vidike brezplačne pravne pomoči, kazenskopravno področje pušča ob strani (str. 32), proučuje pa tudi predpostavke za optimalno zagotavljanje brezplačne pravne pomoči v prihodnje. V središču avtorjeve razprave je razmišljanje, kako preprečiti strukturalno diskriminaci-

jo finančno manj privilegiranih državljanov. Pri presoji navedenega ne izhaja samo iz nacionalne ureditve, temveč tudi iz supranacionalnih zavez Nemčije, tj. zavez na ravni Evropske unije, ter zahtev Evropske konvencije o človekovih pravicah – EKČP (str. 33). Za primerjavo z nemško ureditvijo si avtor izbere madžarski sistem, kar ni ravno naključje, saj sta na madžarsko procesno ureditev vplivali prav nemška in avstrijska ureditev, pri čemer se osredotoči predvsem na ugotavljanje, kakšne so bile smeri razvoja zakonodaje, ki ima sicer skupen izvor (str. 35). Tudi na Madžarskem pod vplivom skromnih proračunskih možnosti potekajo reformni procesi, zato je po avtorjevem mnenju toliko večji izziv, kako kljub vsemu zagotoviti dostop do sodnega varstva (str. 36).

V drugem poglavju (*Vom Armenrecht zur Prozesskostenhilfe*, str. 37–93) se avtor posveča zgodovinski umestitvi in razvoju instituta brezplačne pravne pomoči, saj tudi za brezplačno pravno pomoč po njegovem mnenju velja, da je kot pravna institucija rezultat zgodovinskega razvoja. Pregled zajema kar tisočletni razvoj te institucije. Zgodovinski prikaz se začne v rimskem pravu (str. 37–38). Že visoko razvito rimsko pravo se je zavedalo potrebe po tem, da se tudi manj premožnim državljanom zagotovi udeležba v pravnem življenju in pri uveljavljanju pravic pred sodišči. Klasično rimsko pravo je to rešilo s splošno brezplačnostjo sodnega varstva (*Gebührenfreiheit*) – sodniki so bili praviloma ugledne in premožne osebe in ni jim bilo dovoljeno pobirati takse (*sportulae*). Brezplačnost sodnega varstva je bila dolgo časa temeljno načelo rimskega prava, šele na koncu vladavine cesarja Konstantina je bilo to prekinjeno (str. 38). Avtor nadaljuje s prikazom ureditve brezplačne pravne pomoči (*Armenrecht*) v kanonskem pravu (str. 39). Iz rimskega *Codex Iuris Civilis* se je namreč sredi 8. stoletja začelo razvijati cerkveno pravo, ki je bilo zajeto v *Codex Iuris Canonici* in je prevzelo načelo brezplačnosti. V nadaljevanju avtor pretežno del zgodovinskega prikaza namenja pretekli ureditvi brezplačne pravne pomoči v nemškem pravu – vse od začetkov in v srednjem veku (str. 39–41), v 15. in 16. stoletju (str. 41–48), v 18. in 19. stoletju (str. 48–54) ter nato ureditev v nemškem civilnem (pravdnem) zakoniku – *Zivilprozessordnung* (ZPO) iz leta 1862 (str. 54–58). Sledi prikaz brezplačne pravne pomoči po ureditvi v zakonu o pravdnem postopku Nemškega cesarstva (*In der Zivilprozessordnung des Deutschen Reiches*, str. 58–67), torej v obdobju, ki ga je zaznamovala ideja liberalizma. Avtor nadaljuje z opisom obdobja do konca cesarskega prava (*Bis zum Ende des Kaiserrecht*, str. 68–69) in ureditvijo v Weimarski republiki (str. 69–75). Po prikazu sistema brezplačne pravne pomoči v tretjem rajhu (*Im Dritten Reich*, str. 76–77) avtor zaključi poglavje z razvojem v Nemčiji (*In der Bundesrepublik*, str. 78–90). V tem obdobju je bil še posebej pomemben sprejem zakona o brezplačni pravni pomoči (*Gesetz über die Prozesskostenhilfe*), s 1. januarjem 1981, ki je prinesel novo ureditev celotnega sedmega poglav-

ja nemškega zakona o pravnem postopku (ZPO). Cilj reforme tega zakona je bil odpraviti omejitve pri dostopu do sodnega varstva in izboljšati enakost možnosti ter uveljavljanje državne pomoči – namen vlade je bil državljanom, ki niso razpolagali z zadostnimi finančnimi sredstvi, omogočiti, da lahko pred sodišči enakopravno uveljavljajo svoje pravice (... *den Bürger mit geringem Einkommen in die Lage zu versetzen, vor Gericht seine Rechte in gleicher Weise zu verfolgen, wie dies einer Partei möglich ist, die selbst über die finanziellen Mittel für die Führung eines Prozesses verfügt*; str. 79). Spremenjeno je bilo tudi poimenovanje pravice, in sicer iz pravice ubožnih (*Armenrecht*), ki je imela diskriminirajoč pomen, v brezplačno pravno pomoč (*Prozesskostenhilfe*), kar je bilo bolj v skladu s sodobnim pojmovanjem načela pravne države (str. 80). Zgodovinski razvoj kaže, da je bila brezplačna pravna pomoč izvirno obravnavana kot »milostna pravica božja« (*Gott gewolltes Gnadenrecht*), iz katere se je z nastopom liberalne pravne države razvil zahtevek državljana proti državi. Predstave o državi *laissez-faire* iz 19. stoletja dolžnosti varstva gospodarsko in socialno šibkejših še niso priznavale za nalogo države ali sodstva. Priznано je bilo samo to, da bi bil izostanek brezplačne pravne pomoči nepravičen do šibkejših in naravna prednost močnejših. Šele na začetku 20. stoletja in z uveljavitvijo temeljnega zakona (GG) na nemškem pravnem področju se je začel bistven premik v smeri socialne države (str. 91–93).

V krajšem tretjem poglavju (*Aktuelle Reformvorschlage*, str. 94–112) avtor predstavlja posamezne reformne predloge, ki jih je podal parlament (*Bundesrat*) in ki naj bi imeli učinke na proračun. Avtor najprej prikaže potek zakonodajnega postopka (*Verlauf des Gesetzgebungsverfahren*, str. 94–95), ki naj bi omejil pravico do brezplačne pravne pomoči (*Prozesskostenhilfebegrenzungs-gesetz*). Pobudo zanj sta sprožili deželi Baden-Württemberg in Spodnja Saška, pozneje pa so se pridružile še druge dežele. Namen zakonodajnih predlogov sprememb naj bi bil, da bi s spremembami procesnih in materialnih pogojev odobritve brezplačne pravne pomoči dosegli znatne proračunske prihranke. To so želele doseči zlasti t. i. dežele »B«, tj. tiste z deželno vlado CDU (Christlich Demokratische Union Deutschlands – stranka nemških krščanskih demokratov). Avtor izrecno navaja (str. 95), da spremembe 30-letnega sistema brezplačne pravne pomoči v Nemčiji naj ne bi bile vsebinske, temveč naj bi imele predvsem fiskalni pomen. V nadaljevanju obširneje pojasnjuje ukrepe, ki jih je predlog za spremembo zakona vseboval (*Regelungen der Gesetzesinitiative*, str. 96–109). V načelu je zakonska iniciativa predvidevala tri temeljne cilje. Prvič naj bi popravila pogoje za odobritev brezplačne pravne pomoči, predvsem zato, da bi preprečili zlorabo tega instituta (na novo se opredeljuje pojem zlorabe – *Mutwilligkeit*, str. 97). Drugi cilj je bil okrepiti lastno udeležbo prosilca za brezplačno pravno pomoč pri kritju stroškov postopka, tj. povečati osebno

odgovornost prosilca samega – gre v bistvu za novo določitev finančnega pogoja (str. 97–102). Tretji namen pa naj bi bil reformirati določbe o postopku odobravanja brezplačne pravne pomoči, tako da bi se ustrezno proučile osebne in gospodarske razmere prosilca itd. ter da bi se zagotovila enotna in učinkovita uporaba zakona ter prenos pristojnosti na pomočnike (*Rechtspfleger*, str. 102–109). Nazadnje avtor obravnava tudi fiskalno-politične razloge zakonodajne iniciative (*Fiskalpolitische Dimension des Gesetzentwurfs*, str. 109–111). Utemeljitev zakonodajnega predloga izhaja iz namena, da bi dosegli prihranke v proračunu, in sicer se omenja znesek 100 milijonov evrov.

Četrto poglavje (*Kritische Auseinandersetzung mit dem PKH-Begrenzungs-gesetz*, str. 113–201) se ukvarja z vsebino zakonskega predloga, ki naj bi omejil pravico do brezplačne pravne pomoči, z njegovo utemeljitvijo ter sociološkimi podlagami. V delu (A) se avtor spopade s temeljnimi izhodišči zakonskega predloga (*Überprüfung grundsätzlicher Positionen und Annahmen des Gesetzentwurfs*, str. 113–137), predvsem s kritičnim pogledom na ekonomsko analizo v pravu in dopustnostjo ekonomskih dejavnikov pri presoji ter določanju prednosti državnih nalog, pri čemer poudari, da poglobljena ekonomska analiza v pravu presega obseg knjige. Najprej analizira uporabo ekonomskega modela v pravosodju (*Analyse des Einsatzes von ökonomischen Modellen in der Rechtspflege*, str. 114–117), predvsem težnjo državnega proračuna, da vzpostavi stroškovno čim bolj uspešen model pravosodja (... *die Rechtspflege mehr und mehr nach ökonomischen Gesichtspunkten auszurichten und eine möglichst kostengünstige »Maximalleistung« an Justiz zu produzieren*, str. 114), nato kritično vrednoti empirične podlage zakonodajnega predloga (*Kritische Betrachtung der empirischen Grundlagen des Gesetzesentwurfs*, str. 118–119) ter preizkuša tezo o visokih izdatkih v sistemu brezplačne pravne pomoči (*Überprüfung der These übermäßig hoher Aufwendungen für PKH*, str. 120–136). V delu (B) najdemo kritiko pravnopolitičnih predlogov (*Kritik der rechtspolitischen Handlungsvorschläge des Gesetzesentwurfs*, str. 137–191), tj. temeljne odzive na zakonodajni predlog (*Grundsätzliche Reaktionen auf das Prozesskostenhilfebegrenzungs-gesetz*, str. 137–138), predstavitev krepitve selektivnih elementov brezplačne pravne pomoči (*Stärkung der selektiven Elemente der Prozesskostenhilfe*, str. 139–177) ter izboljšav pri odločanju sodišč (*Verbesserung der Aufklärungs- und Entlastungsmöglichkeiten der Gerichte*, str. 178–189). V delu (C) se avtor ukvarja z nekonsistentnostjo obravnavanega zakonskega predloga z drugimi zakonodajnimi iniciativami (*Widersprüche zu anderen Gesetzgebungsinitiativen*, str. 191–195), npr. z uvedbo taks na področju sporov v socialnih zadevah (str. 192), z omejevanjem pravice do svetovanja (str. 193) in s spremembami na področju družinskega prava – spremembe glede preživljanja (*Unterhaltsrecht, Versorgungsausgleich*) ter glede postopka pred družinskimi

sodišči (str. 194). Po avtorjevem mnenju so s pravno-političnega, zgodovinskega in sistematičnega vidika številni zakonski predlogi sami po sebi osamljeni ter vprašljivi glede na celostno učinkovanje, skupaj z drugimi zakonskimi iniciativami. Avtor navaja, da naj bi zakon uporabljal »prazen« jeziki števil in da naj bi državljane kot subjekte puščal ob strani. Duh zvezne iniciative za zmanjšanje izdatkov za brezplačno pravno pomoč naj bi bil opisan z vidika trgovca 21. stoletja – državljani naj bi se spremenili v poslovneže, ki bi racionalno načrtovali in preračunavali ter strogo presojali gospodarnost vlaganja tožbe oziroma odgovorov na tožbe. Zakonski predlog naj bi po avtorjevem mnenju sledil logiki pojma *homo oeconomicus*.

Peto poglavje je namenjeno dejavnikom, ki vplivajo na število sodnih postopkov in posledično na obseg brezplačne pravne pomoči (*Prüfung und Analyse gesellschaftlicher sowie sozio-ökonomischer Einflussfaktoren auf die Prozesskostenhilfe und deren Nachfrage*, str. 202–285). Avtor prikaže številne dejavnike, ki vplivajo na povečanje števila postopkov in s tem na znesek brezplačne pravne pomoči. Pri tem poudari predvsem tri dejavnike: po eni strani gre za proces izdajanja pravnih predpisov in erozijo prava (*Die Faktoren der Verrechtlichung und Normenerosion und ihre Auswirkungen*, str. 203–218); pravnoteoretična analiza naj bi pokazala, da ti procesi, h katerim naj bi pripomogel tudi zakonodajalec s politizacijo zakonodajnega postopka, vodijo do popuščanja normativne moči pravnih norm. Simbolična oziroma storitve generirajoča zakonodaja namreč poleg tega vodi do povečanja pravic (*subjektive Rechte*). To po avtorjevem mnenju srečamo predvsem na področju družinskega in socialnega prava, kjer družbeni razvoj ustvarja nenehne potrebe po pozitivni ureditvi. Temu ustrezno se povečuje število procesnih zahtevkov za uveljavitev lastnih pravnih pozicij, saj državljani pogosteje uveljavljajo svoje zahtevke. Ker imamo na drugi strani težnje po zmanjševanju števila sodnikov, poskuša zakonodajalec z zaostritvijo procesnih pogojev sodnikom olajšati odločanje o brezplačni pravni pomoči oziroma, po drugi strani, državljanom otežiti dostop do brezplačne pravne pomoči. Avtor posebej izpostavlja trend ločitev zakonskih zvez in posledično nastajanje gospodinjestev z eno osebo, kar povečuje število prosilcev za brezplačno pravno pomoč, saj ne gre več za klasične družine, ki so razpolagale z večjimi (skupnimi) prihodki (*Faktor familienrechtlichen Verfahren und verbundene Wirkungen*, str. 219–252). Večinoma gre za matere samohranilke. V bistvu avtor ugotavlja, da se na tej točki problem socialnega proračuna prelaga na ramena (pravo)sodnega proračuna. Sicer pa po avtorjevem mnenju v Nemčiji zveza med gospodarsko dinamiko in socialno izravnavo vse bolj izginja. To naj bi se kazalo tudi z vse bolj revnim starejšim prebivalstvom (*Alterarmut*), kar prav tako pripomore k povečevanju števila prosilcev za brezplačno pravno pomoč (*Analyse der Entwicklung von Einkommen und Vermögen*,



str. 252–272). Drugi razlogi za povečevanje obsega brezplačne pravne pomoči pa so večanje števila odvetnikov, obvezno zastopanje po odvetnikih (*Anwalt-zwang*) – in na drugi strani zmanjševanje števila sodnikov – kar pripomore k čezmernemu pravnemu svetovanju (*Beratungsüberschuss*), ki mu sodna praksa ne more več slediti (*Rechtspflegeimmanente Faktoren*, str. 273–280). Po avtorjevem mnenju se kljub sprejetju zakonskega predloga število postopkov in posledično obseg brezplačne pravne pomoči ne bosta zmanjševala (str. 285).

Šesto poglavje obravnava različne razvojne ideje v zvezi z brezplačno pravno pomočjo ter tudi širše (*Rechtspolitische Handlungsempfehlungen*, str. 286–395). Avtor na začetku predstavi pravni položaj brezplačne pravne pomoči v Evropi (*Europäische Rechtslage*, str. 287–303), predvsem ustanovne pogodbe Evropske unije (str. 288), Evropsko konvencijo o človekovih pravicah (EKČP), zlasti prvi odstavek 6. člena EKČP (str. 299–303), Listino Evropske unije o temeljnih pravicah, predvsem tretji odstavek 47. člena (str. 288–293), smernice Evropske unije (str. 294–298) itd. V nadaljevanju so opredeljeni ukrepi znotraj instituta brezplačne pravne pomoči (*Ansätze zur Reform innerhalb der geltenden Prozesskostenhilfeb Bestimmungen*, str. 304–315), ukrepi v odvetništvu in splošni ukrepi. Avtor navede tudi nekatere predloge, kako še naprej razvijati sistem brezplačne pravne pomoči, ne da bi to imelo škodljive finančne ali procesne posledice za prosilce brezplačne pravne pomoči. Pri tem prikazuje nekatere primerjalne rešitve: angleško-waleški sistem *legal-aid*, francoski model (EPP – *evaluation des pratiques professionnelles*), mednarodni model *pay for performance* itd. Zanimivo je, da avtor kot enega izmed nadaljnjih korakov vidi razbremenitev sodišč glede čistih upravnih nalog *per se*, ki sodnike na področju brezplačne pravne pomoči silijo k soočanju s »socialnim« pravom, ki je sodnikom tuje (*Entlastung der Gerichte von Prozesskostenhilfverfahren*, str. 375–381). Obremenjevanje sodišč z izvajanjem in kontrolo postopkov brezplačne pravne pomoči v ustreznem času in z ustrežno kakovostjo si je glede na sedanje stanje postopkov in kompleksnost pravne materije težko zamisliti. Država bi morala naloge po mnenju avtorja bolje razdeliti. Preverjanje dohodkov in premoženja naj bi bilo naloga drugega (upravnega) organa, in sicer centralnega organa za brezplačno pomoč (*Übertragung der Zuständigkeit der Vermögensprüfung auf eine Behörde*, str. 316–320). Pri tem avtor kot zgled omenja ureditev brezplačne pomoči na Madžarskem. Poleg spremembe pristojnosti za odločanje o subjektivnih pogojih za brezplačno pravno pomoči bi bilo po avtorjevem mnenju treba spremeniti tudi objektivne pogoje. Več pozornosti bi bilo treba nameniti predhodnim postopkom in izvensodni pravni pomoči v smislu diverzifikacije obstoječih možnosti dostopa do pravne varnosti (*Ansatz der stärkeren Konzentration auf vor- und aussergerichtliche Beratung*, str. 381–386). K pravni varnosti na splošno – in možnosti izognitve potrebi po prejemu

brezplačne pravne pomoči – bi pripomogel boljši zakonodajni proces (*Begrenzung und Verbesserung der Steuerung von Verrechtlichung*, str. 386–392). Glede na vse navedeno je po mnenju avtorja v reformni proces nujno treba vključiti veliko število strank in interesnih skupin (str. 395).

Sedmo poglavje je namenjeno sklepu in pogledu naprej (*Resümee und Ausblick*, str. 396–409). Avtor navaja, da je brezplačna pravna pomoč danes v žarišču pozornosti in predmet upravnega, družinskega ter socialnega prava. Brezplačni pravni pomoči pripisuje velik pomen, zlasti za tisti del prebivalstva, ki ne razpolaga z zadostnimi finančnimi sredstvi, saj mu ta oblika pomoči omogoča dostop do državnih institucij, pripomore k vzpostavljanju in ohranjanju pravnega miru, omogoča reševanje sporov pred pravnimi/sodnimi institucijami. Zmanjševala naj bi tudi povpraševanje po drugih državnih (socialnih) storitvah. Pri kakršnikoli spremembi zakonodaje, ki obravnava brezplačno pravno pomoč, je po avtorjevem mnenju treba imeti pred očmi drugačne potrebe časa in razvoj pravnih institucij (str. 409: *Der Gesetzgeber hat bei seinen Überlegungen besonders darauf zu beachten, dass heute ein anderes Schutzniveau erforderlich ist, als noch zu der Zeit der Verabschiedung des Armenrechts in der CPO des 19. Jahrhunderts. Vor allem darf er dabei nicht vergessen, dass der Schutz der Schwächern in der Gemeinschaft immer auch Mitteleinsatz verlangt und nicht aus sich selbst heraus entsteht.*).

**dr. Boštjan Tratar,**  
generalni državni pravobranilec Republike Slovenije,  
docent na Fakulteti za državne in evropske študije